

PROBLÉMY KONŠTITUOVANIA FILOZOFICKÉHO HISPANIZMU

ANTONIO HEREDIA SORIANO, Univerzita Salamanka

Výraz "hispanizmus" sa zaviedol na rozhraní 18. a 19. storočia na označenie prítomnosti zvrátov a slov hispánskeho pôvodu v cudzích jazykoch. Ide teda o relatívne starý výraz, spočiatku presiaknutý zjavne pejoratívnymi konotáciami. Zaužíval sa vo význame intramuros - jazykového zveličovania, do značnej miery typický španielskeho, a extramuros - lingvistickej inherencie do iného jazyka. V 80-tych rokoch 19. storočia tento výraz v pejoratívnom význame používal aj Menéndez Pelayo ako synonymum fanatickej, zvrátenej lásky k starému Španielsku. Pokiaľ ide o našu náboženskú históriu, výraz "hispanizmus" Menéndez Pelayo prirovnával k iným výrazom zaváňajúcim heterodoxiou ako "regalizmus" a "galikanizmus" (a dokonca ho s nimi identifikoval), t.j. s postojom, ktorý v 18. storočí usiloval o znovuvzkriesenie národnej cirkvi na základoch cirkvi vizigótskej, považovanej za pravú španielsku cirkev. Pojem "hispanista" pre Menéndeza Pelaya znamenal to isté ako "cismontano", t.j. nielen prívrženec oslabenia moci pápežského dvora, ale aj stúpenec obnovenia pravdivej autonómnej národnej cirkvi so zreteľom na dávne kráľovské privilégia a vlastenecké zvyky. Takéto používanie výrazu "hispanizmus" tento santanderský mysliteľ charakterizoval ako "úbohý" a navyiac pre neho znamenalo "ilúziu minulosti" a nenávidenú "administratívnu herézu" ([1], 395, 427, 432, 475, 481, 556, 648).

Postupne sa výraz "hispanizmus" obohacoval o novú sémantiku, až na konci 19. storočia nadobudol dnešný význam činnosti zameriavajúcej sa na výskum a rekonštrukciu kultúry hispánskeho sveta. V tomto zmysle je "hispanizmus" historio-graphickým odvetvím venujúcim sa štúdiu rozličných aspektov hispánskej kultúry. Dnes je to všeobecne zaužívaný pojem, ktorý prepožičiava svoje meno dokonca mnohým medzinárodným a národným spoločnostiam a prestížnym oceneniam.

Vo svojich počiatkoch bol hispanizmus niekedy príliš kritický alebo apologetický, jeho produkty sa vyznačovali polemickým charakterom a sústredovali sa na všetko španielske (kastílske). Názory na hispánske boli často zjednodušené a jednostranné. Hispanisti pracovali izolovane, bez inštitucionálnej podpory a spoločensko-akademicky organizovanej štruktúry, čo narúšalo kontinuitu úsilia o potrebnú výmenu intelektuálnych skúseností a o voľný pohyb myšlienok, metód a úsilí. Hispanizmus sa preto šírila a rozvíjala pomalšie a pomalšie sa dostával aj do praxe.

Na európskych a severoamerických hispanistov sa v Španielsku dívali s nedôverou a pokladali ich (jednoducho preto, že nepatrili k hispánskemu svetu) za odborne nepovoláných. V skutočnosti všetci na seba pozerali s nedôverou a nepochopením. Tematické pole pôsobnosti bolo veľmi zúžené a zároveň málo diferencované. Existovali rozvinuté oblasti ako filológia, literatúra alebo všeobecná história, dokonca aj také špeciálne odvetvia ako hispánsky orientalizmus, právo alebo mystika sa tešili zvýšenému

záujmu. Napriek tomu, že prijaté hľadisko bolo spravidla syntetické, založené na opise veľkých častí alebo celkov panoramatického významu, však také zásadné aspekty našej kultúry ako myslenie a filozofia zostali takmer úplne mimo zorného poľa. Samotná teoretická, inštrumentálna a časopriestorová konfigurácia hispanizmu ako eminentne historiografického odvetvia musela trpieť nedostatkom sebauvedomenia a vymedzenia.

Vždy existovali aj prezieraví hispanisti, ktorí si uvedomovali počiatočné slabosti a snažili sa nájsť riešenia. Vďaka ich dlhotrvajúcemu úsiliu môžeme tvrdiť, že hispanizmus má dnes solidnú vedeckú a inštitucionálnu pozíciu. Mohli by sme tu uviesť celý rad mien významných hispanistov z Afriky, Ameriky, Ázie a Európy a rad významných medzníkov na dlhej a namáhavej ceste, ktorou hispanizmus prešiel. Stačí pripomenúť, že celý rad spoločností, kongresov, seminárov, katedier, oddelení, výskumných ústavov, špecializovaných knižníc atď. po celom svete prináša dnes kôš plný plodov, do ktorého prispeli mnohí, a podáva svedectvo o inštitucionálnej etablovanosti hispanizmu; hispanizmus sa stal autentickým faktorom kultúrneho oživenia a rozvoja, integrujúc do spoločného cieľa výskumu a výmeny skúseností z odlišných geopolitických a jazykových oblastí.

Spomedzi faktorov, ktoré napomohli konštituovanie hispanizmu v súčasnosti, môžeme vyčleniť tieto:

1. inmanentné hodnoty kultúry hispánskych národov uznávané na mnohých prestížnych národných a medzinárodných fórach;

2. univerzalizmus hispánskej kultúry, opierajúci sa o spoločný jazyk (ako prostriedok komunikácie, čítania a konania). Tento kultúrny univerzalizmus rozličných hispánskych národov, spojených (ale nie vždy integrovaných) do rovnakého výrazového horizontu, predstavuje skutočnú jednotu v rozmanitosti. Je možný predovšetkým vďaka rozmeru americkosti, bez neho by bol hispanizmus čímsi úplne iným. Hispanizmus je čosi viac a čosi iné ako "španielizmus", a dokonca čosi iné ako hispánstvo. Označuje kultúrnu realitu mnohorakej jednoty ("hispánske") a pole výskumu a štúdia, ktorého predmetom je práve toto relatívne a konkrétne, jednotné a odlišné, identické a rozdielne univerzum. Dôležitým prvkom tohto univerza je aj zahraničný hispanizmus (nehispánski hispanisti). Ako Španielsko, tak aj hispánsky svet a aj nehispánsky hispanizmus, ktoré vytvárajú jeden relatívny celok, sú medzníkmi vo vývoji a rozšírení sémantického významu kultúrnej integrácie;

3. kríza etnocentrickej koncepcie duchovného sveta, ktorá umožnila priznanie existencie kultúrneho pluralizmu ako racionálnej a oprávnenej formy pobytu v životnom svete, ako aj akceptovanie odlišnosti alebo princípu, podľa ktorého aj odlišné môže byť samo osebe hodnotou. Tzv. hegemonické kultúry postupne strácajú svoju výlučnosť, ktorú si pripisovali. Ak sme im aj zaviazaní za mnohé, nemôžeme nevidieť aj ich nedostatky, na ktorých stroskotali, keď sa pokúšali povýšiť seba na úroveň jediného a výlučne univerzálneho modelu. Dnes však kultúrne a filozofické univerzá, ktoré sa až doteraz považovali za "okrajové" alebo "slabé" (medzi nimi aj hispánske), pútajú pozornosť stále väčšieho množstva bádateľov;

4. znovuoobjavenie tradície ako živnej pôdy tvorivosti, originalnosti a identity národov a jednotlivcov dnes inšpiruje aj intelektuálov hispánskeho sveta - návrat k vlastnej minulosti (celej minulosti) sa stáva podmienkou slobodného myslenia a histórie

a porozumenia sebe aj iným. Náhly nedávny pád zdanlivo konsolidovaných kultúr poukázal prinajmenšom na to, že sa budovali na vynútenom základe a na narušených tradíciách. Potreba nájsť pevné racionálno-historické zakotvenie individuálneho aj kolektívneho života viedla k tomu, že hispánske národy obrátili zrak do svojho vnútra a snažili sa nájsť vo vlastnom historickom rozume argumenty pre pochopenie a konštrukciu projektu súčasného a budúceho života. A keďže základné hodnoty sú vo svojej podstate univerzálne, z vedomia tejto spoločnej a zakorenenej univerzálnosti a z vôle viesť interkultúrny dialóg vznikol súčasný posilnený hispanizmus.

Napriek toľkým priaznivým znameniam, napriek tomu, že hispanizmus dnes vystupuje otvorenejšie, energickejšie a konsolidovanejšie ako kedysi, niektoré jeho oblasti alebo aspekty sú ešte stále v počiatočnom štádiu alebo sú len chabo rozvinuté. Máme na mysli filozofiu a myslenie, ktoré museli čakať až donedávna, aby sa po dlhom a často namáhavom pochode dostali na úroveň (ešte stále nie veľmi istú) historiografického štandardu, inštitucionálnej podpory a stability a všeobecného akademického uznania. Nebudeme uvádzať mená tých (a je ich veľa), ktorí sa zaslúžili o upevnenie tzv. filozofického hispanizmu, mladšieho brata hispanizmu, ani nebudeme načrtávať cestu ubehnutú od polovice 19. storočia po súčasnosť - chronologický oblúk, v ktorom sa odvíjajú malé dejiny tohto odvetvia. V krátkosti poukážem na niektoré teoretické a praktické problémy, ktoré ovplyvňujú konštituovanie tejto historicko-filozofickej praxe. Na prvom mieste je to otázka vymedzenia pojmu filozofický hispanizmus. Ide o celé hnutie zo širokými rezonanciami, alebo o čisto vedeckú disciplínu? Tieto rozmery sa evidentne nevylučujú a skutočne spolunažívajú vo väčšom či menšom súlade u mnohých hispanistov. Existuje veľa opodstatnených dôvodov na to, aby boli súčasne historikmi hispánskej filozofie (portugalskej, španielskej alebo iberoamerickej) a súčasne aktivistami za vec hispanizmu. Jedna vec však je zámer, s ktorým sa púšťame do úlohy, a druhá vec je jej charakter, jedna vec je cieľ, ktorý sledujeme, a druhá vec je predstava, ktorej zodpovedá. Oba extrémny sú nepochybne zlučiteľné, ale nie sú identické. Preto ich treba rozlišovať, ale nie oddelovať, treba ich klásť do vzájomného dynamického vzťahu, ale nie zamieňať. Ak nebudeme postupovať takto, naša práca bude zbytočná a aj veda a vedomie nám budú klásť odpor. Pre priame a prvotné konštituovanie objektu je dôležité zohľadniť formálny aspekt, urobiť inventúru a analýzu daného konceptuálneho aparátu, t.j. hľadať to, čo predstavuje objekt osebe, nezávisle od spôsobu jeho "využitia".

Základný problém logicky spočíva vo vlastnej epistemologickej konzistentnosti tejto praxe. Filozofický hispanizmus dnes musí predovšetkým vyriešiť otázku svojho disciplinárneho štatútu, hľadáť miesto, ktoré mu ako oblasti poznania prináleží v celku historicko-filozofických vied. To nevyhnutne zahŕňa otázku špecifického objektu jeho výskumu a objasnenia jeho osobitosti v časopriestorovej a lingvistickej rovine a v ďalších rovinách. Je zjavné, že pokiaľ nemáme určitú konfiguráciu hľadaného objektu, pokiaľ sme nedospeli k jeho definícii a charakteristike ako historickej skutočnosti v porovnaní s inými analogickými objektami, nemôže byť reč o žiadnej vede. V našom prípade ide o neľahkú vec, lebo už nejde o identifikáciu nejakej partikulárnej filozofie v rámci hispánskeho sveta - napr. filozofie peruánskej, argentínskej, mexickej, španielskej, atď. To sa už urobilo. Ide o rozšírenie pohľadu na filozofiu ako filozofiu

hispánsku, teda o prechod od partikulárneho k relatívne univerzálnemu. Je to vôbec možné? Možno izolovať ako historickú skutočnosť nadnárodný, hispánsky filozofický objekt, ktorého podstatnými súčasťami by boli aspekty španielske, portugalské, americké a hispanistické? Je to žiaduce? Je to nevyhnutné? Treba otvoriť široký interný a externý interdisciplinárny dialóg o tejto otázke a o ďalších otázkach, aby sa filozofický hispanizmus upevnil obnovením a rozšírením svojej perspektívy. Treba nastoliť aj metodologické problémy so zreteľom na aktuálny stav filozofie, histórie, sociálnych vied a literatúry a presadzovať tak skutočný, koordinovaný pluralizmus. Tento potrebný dialóg zatiaľ takmer ani nezačal, čo brzdí konštituovanie a rozvoj hispanizmu.

Okrem otázky vymedzenia pojmu a otázky epistemologickej je tu aj otázka nominálna. Výraz "filozofický" (bez ohľadu na to, či sa spája so substantívom "hispanizmus") neakceptujú všetci. Tí, čo pracujú s eurocentrickým pojmom filozofie devätnásteho storočia, ho odmietajú, pretože podľa nich prevládajúce kultúrne štruktúry hispánskeho sveta nie sú v pravom slova zmysle filozofické - tvrdia, že filozofický hispanizmus neexistuje. Hispánske - to je podľa nich čosi iné ako filozofia. Ďalší, ktorí pracujú so sociologickým a kulturologickým pojmom filozofie, používajú na označenie dejín filozofie v hispánskom svete skôr výrazy ako "myslenie", "myšlienky" alebo "mentalita", lebo podľa nich tieto výrazy lepšie vystihujú charakter nášho intelektuálneho života. Tvrdia, že hispánske sa svojou formou odlišuje od toho, čo mu predchádzalo, preto je to čosi iné ako filozofia. Hoci oba postoje vychádzajú z protikladných predpokladov, prichádzajú k rovnakému záveru. Prvý z nich trpí jednostrannosťou a predpojatosťou, lebo často považuje za celok: Narába s pojmom filozofie rozpracovaným pod vplyvom výlučného historického modelu, pričom nezohľadňuje bohatosť a rozmanitosť obsiahnutú v celku časopriestorovej reality filozofie. Aj druhý postoj charakterizuje jednostrannosť a predpojatosť, lebo redukuje filozofiu na sociológiu kultúry. Narába s pojmom filozofie sformovaným pod vplyvom sociálnych vied a neuvedomuje si jedinečnosť striktné filozofického poznania. Aj jeden, aj druhý prístup ústi do negácie výrazu "filozofia" v aplikácii na hispanizmus - v prvom sa odmieta jej existencia, v druhom sa stráca jej identita.

Po negácii sa tento sporný výraz nahrádza iným. Nehovorí sa o hispánskej "filozofii", ale skôr o literatúre, mystike, myslení, mentalite alebo hispánskych ideách. Sú to pojmy, ktoré majú len málo spoločného s filozofiou. Literárny, mystický hispanizmus či hispanizmus myslenia alebo mentality sa zdôrazňuje na úkor skutočného filozofického hispanizmu. Nejde tu o to, že by som považoval filozofiu ideí alebo mentalít za neoprávnenú, ale podľa mňa sa niekedy týmito výrazmi, ak sa používajú prehnane, zakrýva špecifickosť skutočnej filozofickej tvorby hispánskeho sveta. Niektorých vedie k tomu prepäté filozofické zánietenie (eurocentrismus), iných nedostatok dôvery vo filozofiu sensu stricto (sociologizmus). Podľa môjho názoru ani jedno z týchto stanovísk nie je opodstatnené, lebo:

1. filozofia dnes už nemá výhradný nárok na pochopenie všetkého. Ako sa vedy postupne rozvíjali nezávisle od nej, nielenže sa zmenšovalo pole jej pôsobnosti, ale menilo sa aj jej chápanie, metódy a vyjadrovanie. Filozofia dnes už nie je absolútnym alebo vedeckým poznaním a už toľko nie je univerzom poznania. Dnes sa skôr interpretuje ako poznanie, ktoré neuznáva vlastné a autonómne zdroje, ale sa začína podieľať na

úvahách o realite spolu s inými formami poznania tak, že do svojej praxe zavádza metódy a literárne žánre, ktoré sa až donedávna v oblasti filozofie považovali za heterodoxné;

2. filozofický hispanizmus by bol ako vedecká disciplína degradovaný, keby sa konštituoval mimo rámca všeobecných predpokladov dejín filozofie. Ak až doteraz náš hispanizmus postrádal príslušný epistemologický štatút, nebolo to preto - ako si to niektorí myslia -, že sa pokúšal konštituovať na základe všeobecných dejín filozofie, ale preto, že "kategórie", s ktorými až dodnes tieto dejiny narábali, neboli správne definované. Dnes sa filozofický hispanizmus môže (a musí) konštituovať tak, že sa pritom nemusí redukovať na históriu ideí, mentalít alebo myslenia, a to práve vďaka podpore všeobecných dejín filozofie. Tie sa vyvinuli k svojim chápacejším formám aj pod vplyvom lingvistického fenoménu a hermeneutickej reflexie. Z tohto hľadiska filozofický hispanizmus nie je ničím zvláštnym ani špeciálnym, ale je to konkretizácia metód a postupov, ktoré ako štatút používajú každé dejiny filozofie konštituované na úrovni našej doby vo vymedzenej časopriestorovej oblasti;

3. konštituovanie filozofického hispanizmu ako historicko-filozofického odvetvia sa môže uskutočniť len za podmienky, že si zachová nedotknutú svoju dvojitosť a nepodľahne žiadnej redukcii (filozofickej, sociologickej alebo historicistickej). Jeho konštituovanie by nebolo možné, keby história a sociológia boli jedno a to isté alebo ak by filozofia po prekonaní jej minulej metafyzickej a systematickej rigoróznosti odmietala logické a fundamentálne pravidlá. Hispanizmus ako historické poznanie "presahuje" sociologickú úroveň a v súčasnosti hľadá podmienky a dôvody minulej "prítomnosti". Ako filozofia nám ponúka aj genézu, ideový základ a logickú štruktúru myslenia a systémov.

Treba zdôrazniť, že filozofický hispanizmus musí ubrániť svoju historicko-filozofickú identitu ako jednotu integrácie a ubrániť aj jej meno. Samozrejme, naši filozofi sú myslitelia, ale je jasné aj to, že nie všetci naši myslitelia sú filozofi. Pojem "filozofický hispanizmus" znamená, že ide o záujem z hľadiska filozofie a o filozofiu. Inak by sme sa vystavili riziku, že filozofický hispanizmus sa bude zamieňať so všeobecnými dejinami civilizácie alebo kultúry, síce veľmi potrebnými a dôležitými, ktoré však nie sú predmetom nášho záujmu. Vynára sa tu ono quaestio nominalis, ktoré treba riešiť. V tomto spojení nie je problematické len adjektívum, ale aj substantívum, ktoré treba kriticky a polemicky preskúmať.

Ďalší okruh problémov je spätý takmer s absolútnym nedostatkom nástrojov, ktoré by filozofickému hispanizmu umožnili budovať základy svojho integrálneho konštituovania. Žiadna vedecká disciplína nenadobudne zrelosť len tým, že vyrieši otázku svojho prísne epistemologického a čisto formálneho štatútu. Jej vyriešenie je navyše podmienené úrovňou dosiahnutou v ostatných dimenziách tej istej reality. Na rozvoj našej disciplíny potrebujeme okrem historiografických nástrojov a erudovaných výskumov vedecké publikácie a monografie, ktoré by propagovali materiály, žiarlivo strážené v archívoch a knižniciach, analytické nástroje, ktorými by sa skúmal jazyk, výrazové prostriedky a lexika, témy a problémy, ktorým by sa prednostne venovala pozornosť, najbežnejšie literárne žánre (túto funkciu filozofia v hispánskom svete zvyčajne plnila), hermeneutické nástroje, ktoré by hľadali historické zdôvodnenie nášho vlastného

filozofického procesu. Jeho poznanie nám umožní identifikovať sa ako relatívne filozofické univerzum, projektovať sa čo najadekvátnejšie do prítomnosti a napraviť nedostatky. Inštitucionálne nástroje a administratívna podpora by uľahčovali filozofickému hispanizmu začleniť sa do sociálneho organizmu, schopného zachovávať a kriticky odovzdávať spoločné dedičstvo, aktualizujúc svoje kreatívne jadro podľa potrieb doby. V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že ide organizáciu a prostriedky najrôznejšieho druhu, ktoré si taká univerzálna a komplexná činnosť, ako je filozofický hispanizmus, pre svoj všestranný rozvoj vyžaduje. Začínajú sa objavovať plány a programy výskumu a vzdelávania, publikácie (pravidelné aj sporadické), učiteľské miesta na rôznych úrovniach, špecializované knižnice, výstavy, kongresy a semináre, spoločnosti a združenia, databanky atď. podnecované k životu čoraz stabilnejšou, solidárnejšou a reprezentatívnejšou organizáciou. A to najdôležitejšie je to, že hispánske intelektuálne dedičstvo ako celok, minulé i súčasné, ktoré spoznáva samo seba vo svojej trojitej dimenzii amerického, hispánskeho a španielskeho, vychádza zo stavu nirvány alebo komplexu menejcennosti, v ktorom tak dlho zotrvávalo, posilnené. Dôkladná organizácia, uľahčujúca smerom dovnútra vzájomný dynamický vzťah rôznych aktérov a ich vzťah k vlastnému dedičstvu a smerom von uľahčujúca kontakt s kultúrnou a filozofickou substanciou iných národov práve prostredníctvom nehispanických hispanistov, nepochybne oživí celý tvorivý potenciál. Dejiny filozofie ako disciplínu vytvárajú historici a nadchádza čas, keď filozofický hispanizmus napomôže vstupu hispánskeho prúdu do univerzálneho filozofického koncertu. Je to ten najlepší vklad do autentického a univerzálneho filozofického dialógu.

LITERATÚRA

[1] MENÉDEZ PELAYO, M.: Historia de los heterodoxos españoles. Madrid 1956, zv.,2.

Zo španielskeho originálu *Hispanismo filosófico. Problemas de su constitución* (text prednášky, pôvodne pripravenej pre medzinárodnú konferenciu *Hispanizmus ako interkultúrny dialóg*, Bratislava 1994) preložila Martina Sentálová.